

330. 5. Еремін Н.П. Киевская летопись как памятник литературы // ТОДРЛ. – 1949. – Т.7. – М.-Л.: АН СССР, 1949. – С. 67 – 97. 6. Заборов М.А. Известия русских современников о крестовых походах / М. А. Заборов // Византийский Временник. – М.: Наука, 1971. – Т. 31. – С. 84 – 107. 7. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – Т.2. – 648 стб. 8. Масан О. Участь українців у хрестових походах у Південно-Східну Прибалтику та на Близький Схід у XII – XIII ст. / О.Масан // Міжнародний науковий конгрес "Українська історична наука на порозі XXI ст." – Чернівці, 2001. – Т. 1. – С. 257 – 264. 9. Мишин Д.Е. Отношение Руси к Крестовым походам / Д.Е. Мишин // Сборник русского исторического общества. – Т.7 (155). Россия и мусульманский мир. – М.: Русская панорама, 2003. – С. 47-50. 10. Назаренко А.В. Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических свя-

зей / А.В. Назаренко. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 780 с. 11. Никольский А.А. О языке Ипатьевской летописи / А.А.Никольский // Русский филологический вестник. – 1899. – Т. 12. – № 1. – С. 241 – 274. 12. Приселков М.Д. История русского летописания XI – XV вв. / М.Д.Приселков. – СПб.: Алетея, 1996. – 325 с. 13. Рыбаков Б.А. Русские летописцы и автор "Слова о полку Игореве". – М., 1972. – 411 с. (195). 14. Толочко А. О времени создания Киевского Свода 1200 г. / А. Толочко // Ruthenica. – Т.V. – К., 2006. – С. 73 – 87. 15. Толочко П.П. Русские летописи и летописцы X – XIII вв. / П.П. Толочко. – СПб.: Алетея, 2003. – 294 с. 16. Франчук В.Ю. Киевская летопись. Состав и источники в лингвистическом освещении / В.Ю. Франчук. – К.: Наукова думка, 1986. – 181 с. 17. Шахматов А.А. Разыскания о русских летописях. / А.А. Шахматов. – М.: Кучково поле, 2001. – 880 с.

Надійшла до редколегії 20.01.11

О. Осіп'ян, канд. іст. наук, доц.

ПРОЕКТ НОВОГО ХРЕСТОВОГО ПОХОДУ У "FLOS HISTORIARUM TERRE ORIENTIS" ГЕТУМА ВІРМЕНИНА (1307 р.) ТА ЙОГО СПРИЙНЯТТЯ В ЄВРОПІ У XIV–XVI ст.

Статтю присвячено дослідженню опису східних країн, створеному на початку XIV ст. вірменським аристократом з Кілікії Гетумом з Корікосу. Він навів описи чотирнадцяти царств Азії, Єгипту, історію татар та їх відносин з султанами Єгипту. Книга IV містить детальний проект нового хрестового походу, в якому кілікійській Вірменії відведено роль відправного пункту походу, оскільки саме тут мали висадитись хрестоносці.

This article is devoted to the research of the description of Oriental countries produced in the early fourteenth century by the Cilician Armenian aristocrat Hetoum of Corycos. He described fourteen realms of Asia, Egypt, and the history of the Tatars and their current relations with the sultans of Egypt. Book IV contains the detailed project of a new crusade with Cilician Armenia as initial point of the crusade and as the place of the crusaders landing.

Захоплення Єрусалиму хорезмійцями султана Джалал-ад-діна 1244 р. та невдача шостого хрестового походу (1248-1254 рр.), очолюваного королем Франції Людовиком IX (1226-1270) й спрямованого проти Єгипту, продемонструвала неспроможність західних європейців самотужки перемогти мусульман і, відповідно, ставила під загрозу існування держав хрестоносців на Близькому Сході. Неочікуваний шанс на порятунком хрестоносців з'явився у 1230-1240-х роках, коли до цього регіону вступили монгольські війська, які завдали серію поразок мусульманським державам. Монголи вщент розгромили сельджуків у 1243-1244 рр., захопили Багдад і вбили останнього халіфа 1258 р., а 1260 р. оволоділи Сирією (щоправда, ненадовго) і розпочали серію воєн з Єгиптом. На роль посередника між католицьким світом та монголами претендували правителі Кілікійської Вірменії [1]. Це невеличке королівство було розташоване на східному узбережжі Середземного моря між володіннями сельджуків у Малій Азії та Сирією, що перебувала під владою султанів Єгипту. Останні найбільш загрожували існуванню Кілікії, тому її правителі поспішили визнати залежність від великого хана Гююка (1246-1249) та Мангу (1251-1259), а з кінця 1250-х років – від ільхана Хулагу (1256-1266), і намагались використати їх військову потугу для боротьби з Єгиптом [2; 3].

Після захоплення татарами (власне монголами) земель Великої Вірменії у 1236-1239 рр. більшість вірменських князів визнають сюзеренітет великого хана. Вже 1243-1244 рр. вони, разом з татарами, беруть участь в успішному поході в Малу Азію на Іконійський султанат турків-сельджуків [4]. В цей час контакт з монгольськими полководцями встановлює й Вірменське Кілікійське королівство, правителі якого небезпідставно побоювались нападу татар. У 1247-1250 рр. поїздки у ставку великого хана Гююка (1246-1249) здійснив конетабль (головнокомандувач) Кілікії Смбаг Спарпет. Він був добре прийнятий ханом і навіть одружився з представницею правлячої династії (від цього шлюбу в них народився син Василь Татарин). У 1253-1255 рр. в Монголію до великого хана Мангу (1251-1259) їздив король Кілікії Гетум I (1226-1270) [5]. Наскільки відомо, одним із завдань, які Гетум ставив перед собою, було сприяти союзу між татарами та учасниками сьомого хрестового походу (1248-1254) на чолі з королем Франції Людови-

ком IX (1226-1270) для спільних дій у Святій Землі [6] проти Єгипту, який найбільше загрожував існуванню Вірменського королівства в Кілікії. Хрестоносці зазнали повної поразки в Єгипті, а викуплений з полону Людовик IX із залишками війська укріплював фортецю Акра в Сирії на момент від'їзду Гетума I до великого хана. Татари були зацікавлені у союзниках на Близькому Сході, оскільки саме на цей час в них були заплановані масштабні наступальні операції в цьому регіоні. Коли хрестоносці ще тільки прибули на Кіпр 1248 р. до них з'явилися посланці від татарського полководця Ельчігада [7]. Жан Жуанвіль (1224-1317), соратник Людовика IX, писав у своїх спогадах, що "великий король татар ... був готовий допомогти йому завоювати Святу Землю та визволити Єрусалим з рук сарацинів" [8]. Проте, коли Гетум I повернувся з Монголії (1255 р.), Людовик IX вже відплив до Франції (1254 р.).

1256 р. в Персію на чолі великого війська прибув Хулагу (брат Мангу), засновник династії ільханів, яка правила тут до 1335 р. Вже 1258 р. татари Хулагу (1256-1266) з допомогою військ вірменських князів здобули Багдад і поклали кінець існуванню Халіфату. У 1260 р. війська Хулагу та Гетума I завдали поразки сарацинам в Сирії та Палестині, захопивши такі значні міста як Алеппо та Дамаск. Потреба захищати північні провінції від нападу Золотої Орди змусила Хулагу відступити, залишивши в Палестині загін на чолі з полководцем Кет-Бугою. 3 вересня 1260 р. у місцевості Айн-Джалут Кет-Буга та його вірменські союзники зазнали повної поразки від Кутуза, мамлюцького султана Єгипту, який повернув собі втрачені володіння у Сирії та Палестині [9]. Ще протягом майже пів-століття татарські ільхани та вірмени воювали з Єгиптом за контроль над Сирією та Палестиною. Час від часу ільхани відправляли послів до правителів Західної Європи [10] з пропозиціями спільних дій проти Єгипту. Активну посередницьку участь у цій дипломатичній діяльності брали кілікійські вірмени, використовуючи свою близькість як до франків, так і до татар. У 1299-1300 рр. ільхан Газан/Кассан (1295-1304) разом з вірменським королем Гетумом II (1289-1307) завоював Сирію. Проте, вже у травні 1300 р. мамелюки відновили контроль над Сирією [11]. У 1302 та 1304 рр. Газан відправляв послів до папи Боніфація VIII з пропозицією про спільні дії фран-

ків та татар у Святій Землі [12]. Спільні дії татар і вірмен у Сирії, особливо походи 1258 р., 1260 р. та 1299-1300 рр., були добре відомі в пізньосередньовічній та ренесансній Європі (щоправда європейці часто плутали Мангу, Хулагу та Кассана) [13], оскільки давали шанс на визволення Святої Землі з рук сарацин. Проте, самі латиняни так і не долучилися до спільних з татарами дій.

Єгипетські султани ще у 1260-х роках уклали союз із ханами Золотої Орди проти монгольських ілханів Персії, змушуючи останніх вести війну на два фронти. Тому для зміцнення анти-єгипетської коаліції кілікійські вірмени вирішили підключити католицьку Європу, яка після втрати Акри (1291 р.) – свого останнього оплоту на Сході – виношувала плани нового хрестового походу задля визволення Святої Землі [14]. Свій проект спільного хрестового походу католиків, близькосхідних християн та монголів Персії запропонували кілікійські вірмени. Автором проекту був вірменський аристократ Гетум з Корікоса (*Haytonus dominus de Corcus*). Гетум належав до королівської династії. Так, король Гетум I (1226-1270) був його дядьком, Левон II (1270-1289) – двоюрідним братом, а Гетум II (1289-1307) – двоюрідним племінником. Володіння родини Гетума розташовувались на заході Кілікії. Його резиденцією був неприступний замок Корікос, розташований на березі Середземного моря та на сусідньому острові. Народився Гетум близько 1245 р., а в 1305 р., очевидно, внаслідок численних інтриг та змов, які в цей час вразили кілікійську правлячу династію, він змушений був вирушити на Кіпр (правителі якого доводилися йому родичами), де дав чернецьку обітницю у префектурі монастирі св. Марії. Одразу ж після цього він відплив до Європи і в кінці 1306 р. прибув до папи Климента V (1305-1314) в Пуатьє (Франція), де і перебував, принаймні, до лютого 1308 р. Точна мета його поїздки невідома. Ймовірно, що разом з переговорами щодо можливого хрестового походу, він виконував і таємні доручення короля Кіпру. В 1307 р. Гетум продиктував свій твір "Квітник історій країн Сходу" (*Fleurs des histories de la terre d'Orient*) старофранцузькою мовою писарю Ніколя Фалько (*Nicolas Falcon*). Пізніше, у серпні того ж року, Фалько, на вимогу папи, переклав "Квітник історій" латинською мовою (*Flos Historiarum Terre Orientis*). У травні 1308 р. Гетум був вже на Кіпрі, а через шість днів – у Вірменії. Дата його смерті невідома [15; 16].

Твір Гетума поділяється на чотири книги. В першій – вміщено опис Азії, яку він поділяє на 14 областей, в другій – наведено стислу історію Близького Сходу (від Різдва Христового до першої половини XIII ст.), в третій – викладено історію монгольських завоювань (від Чингісхана до 1305 р.), нарешті, в четвертій – розповідається про Єгипет, владу мамлюцьких султанів, сильні та слабкі сторони їх держави, тут також подано й детально розроблений план хрестового походу латинян, за підтримки східних християн (вірмен, грузинів, ліванських маронітів та ефіопів) та монголів, проти Єгипту.

Кидается в очі відмінність трактату Гетума від тогочасних і пізніших описів татар/монголів. Західноєвропейські автори підкреслювали варварські риси татар, наділяючи їх всіма рисами, притаманними образу "Іншого" [17]. Так, Матфей Паризький (1241-1242 рр.) підкреслював люджерство татар та їх нечистий спосіб життя. Джованні дель Плано Карпіні (1246-1247 рр.) робив особливий наголос на жорстокості та підступності татар, їх забобонах та планах підкорити весь світ. Гійом де Рубрук (1253-1255 рр.) повідомляв про схильність татарських правителів до алкоголізму, їх повну залежність у прийнятті політичних рішень від чаклунів та ворожбитів. Поява татар сприймалась як реалізація

апокаліпсиса [18]. Західні європейці почали ототожнювати татар з "десятьма загубленими єврейськими племенами" (*iudei inclusi*) [19] або дикими народами (Гог і Магор), яких, згідно з легендою, ще Александр Македонський загнав за "Каспійські гори" або "Залізні Ворота" (*Porte ferre ubi alexander tartaros inclusit*). (наприклад, на Каталанському атласі 1375 р., Генуезькій карті світу 1457 р.) [20]. Гетум же описує татар як один з багатьох народів, намагаючись змалювати скоріше, позитивний, ніж негативний образ [21].

Після падіння 1291 р. Акри – останнього оплоту хрестоносців на Сході – ще протягом майже трьох століть відвоювання Святої Землі залишалось метою, яку час від часу декларували європейські монархи. Хрестоносний дискурс був важливою складовою придворної та рицарської культури. Він вплинув на розвиток літератури та створення найрізноманітніших проектів нових походів. Саме тому "Flos historiarum terre orientis" Гетума залишався дуже популярним в Європі протягом цього часу. Шарль Колер нарахував 15 рукописних копій французького оригіналу та 31 копію латинського перекладу трактату, що збереглися до початку XX ст. [22] Це можна співвіднести з принаймні 70 копіями "Опису світу" Марко Поло (1298-1299 рр.) та "Descriptio orientium partium" францисканця Одеріка Порденоне, який здійснив тривалу подорож у Китай в 1318-1330 рр. Відомий флорентійський історик Джіованні Віллані († 1348 р.) неодноразово використовував твір Гетума (*il libro di frate Aiton signore del Colco d'Erminia*) як головне джерело для опису монгольських завоювань в Азії та на сході Європи [23]. 1351 р. трактат Гетума був включений ченцем Жаном Ле Лонгом (*Jean Le Long*) до збірки описів подорожей до країн Сходу та творів, що стосувалися історії монголів. "Flos" Гетума також був використаний як основне джерело Джоном Мандевілем (*John of Mandeville*) при написанні його "Мандрів" [24]. Іспанський переклад твору Гетума здійснив Хуан-Фернандес Хердіа (*Juan-Fernandez Herdia*), великий магістр Ордену святого Іоанна Єрусалимського (1377-1396) [25].

"Flos historiarum terre orientis" Гетума був використаний багатьма укладачами нових проектів визволення Святої Землі з рук сарацинів. Венеціанець Маріно Санудо Торселло (*Marino Sanudo Torsello*) використав трактат Гетума у третій книзі свого проекту "Liber secretorum fidelium crucis", оскільки він майже дослівно відтворив розповідь Гетума про переговори короля Гетума I з Мангу ханом 1254 р. та похід Хулагу, спрямований на визволення Святої Землі [26]. 24 вересня 1321 р. Санудо представив свій твір папі Іоанну XXII та копію французькою мовою королю Карлу IV (1322-1328) [27]. Один з останніх щирих ентузіастів хрестоносної ідеї, славнозвісний герцог Бургундії Філіп Добрий, 1420 р. відправив рицаря Жільбера де Ланноа (*Gilbert de Lannoy*) з політичною місією на Схід. Після повернення, той склав звіт про виконання місії, в якому навів опис своєї подорожі до Єгипту та Сирії. Ланноа також охарактеризував військову систему мамлюцького Єгипту. У 1440-х також за наказом герцога поїздку з секретною місією на Близький Схід здійснив Бертрандон де ла Брок'єр (*Bertrandon de la Broquiere*). Він зосередився на вивченні володінь османів. На думку дослідників, цілком можливо, що проекти хрестових походів, які вироблялися при бургундському дворі були інспіровані проектами з початку XIV ст. Копії твору Гетума були в бібліотеці герцога ще до того, як він відправив на Схід де Ланноа та де ла Брок'єра. Герцоги бургундські безумовно були знайомі зі змістом "Flos historiarum terre orientis" і, цілком можливо, що вони вимагали від своїх

таємних посланців описів Сходу та хрестоносних позицій за зразком твору Гетума [28].

У липні 1432 р., Сигізмунд, імператор Священної Римської імперії (1433-1437) та король Угорщини (1386-1437), під час своєї подорожі до Риму прибув до Сієни, де попросив гуманіста Андре Бігліа (Andrea Biglia, 1394?-1435) перекласти з грецької листи, які він отримав від християнських правителів країн Сходу. Коли Бігліа виявив своє здивування тим, що на мусульманському Сході все ще є християни, Сигізмунд дав йому книгу з історії Сходу, що надійшла з тих самих християнських країв. Це безумовно був твір Гетума. Імператор попросив Бігліа передати зміст книги сучасним стилем, "так, щоб він міг би бути краще зрозумілим для наших співвітчизників". Бігліа завершив свою роботу після 31 травня 1433 р., тобто вже після коронації Сигізмунда в Римі. Перші п'ять книг його твору базуються на інформації з книги II та III трактату Гетума [29]. Посилання на Гетума (Haitonus Armenus) є у відомому описі світу – "Космографії" Себастьяна Мюнстера (1552) [30].

У XVI ст. – в епоху великих географічних відкриттів – мандрівна література, нова і стара, користувалася величезним попитом. Тому й не дивно, що "Flos historiarum terre orientis" вважався книговидавцями цілком придатним для перевидання та нових перекладів. Близько 1520 р. на прохання Едварда Стаффорда, третього герцога Бекінгемського, було видано переклад трактату Гетума в англійському перекладі Річарда Пінсона під назвою "A Lytell Cronycle". На початку XVI ст. твір Гетума був тричі опублікований французькою (недатовані видання Філіпа Ле Ноіра та Дені Жану у Парижі та Ліоні) під назвою "Sensuyrent les fleurs des histoires de la terre Dorient". Навіть в цей час, книговидавці і читачі не розглядали трактат Гетума лише як вартий уваги твір з історії та географії країн Сходу, а як все ще актуальний проект нового хрестового походу. Щоправда, оскільки за два століття ситуація на Сході змінилася, видавці вважали цілком логічним замінити IV книгу з проектом походу на Єгипет (підкорений османами 1517 р.) на оновлений проект боротьби з мусульманами під заголовком – "Des Sarrazins et des Turcz depuis le premier iusques aux presens q'ont conquise Rhodes, Hongrye et dernièrement assailli Austriche", який враховував османське завоювання Угорщини 1526 р. та облогу Відня 1529 р. Османські завоювання в Європі не тільки налякали західних європейців, але й посилили читацький попит на все, що було пов'язане із загрозливим Сходом. Після 1526-1529 рр. спостерігається ціла серія перевидань "Flos historiarum terre orientis". Латинський текст було опубліковано 1529, 1532 (двічі), 1537, 1555, 1585 та пізніше. Також 1529 р. Жан Сен Дені опублікував французький переклад, зроблений ще 1351 р. Жаном Ле Лонгом, під назвою "L'Histoire merueilleuse plaisante et recreative du grand Empereur de Tartarie". 1534 р. трактат Гетума було видано у німецькому перекладі, 1559 р. та 1562 р. (двічі) – італійською, 1563 р. – голландською, 1595 р. – іспанською [31]. 1583 року твір Гетума (разом з книгою Марко Поло) був опублікований у другому томі відомої збірки описів подорожей, виданій Джіованні Баттіста Рамузіо (1485-1557) під спільною назвою "nel quale si contengono l'istoria delle cose de Tartari, & diuersi fatti de l'oro imperatori, descritta da m. Marco Polo gentil'huomo venetiano, & da Hayton Armeno" [32].

Таким чином, можна виділити чотири основні етапи сприйняття твору Гетума в Європі. Спочатку його трактат сприймався як актуальне джерело інформації про події, які відбуваються на Близькому Сході, як частина великої політики, а саме відносин західноєвропейських монархів з ільханами Персії. Нагадаємо, що місії Гету-

ма передували численні листи та посланці від монгольських правителів. Поразки хрестоносців в Тунісі та втрата останніх володінь у Святій Землі в кінці XIII ст. робили пропозицію Гетума про спільні дії монголів та франків проти Єгипту більш сприйнятливою. Кілікійська Вірменія залишалась єдиним плацдармом для висадки хрестоносців в Азії. До того ж, на початку XIV ст. монголи вже не становили загрози для Західної Європи як це було у 1240-х роках. Більш того, під кінець XIII ст. припинились й їх походи на Польщу та Угорщину.

На другому етапі хрестоносний проект Гетума втрачає актуальність з кількох причин: 1) 1335 р. монгольські ільхани втратили владу у Персії, отже, не могли навіть гіпотетично бути союзниками потенційних хрестоносців; 2) 1375 р. єгипетський султан остаточно завоював Кілікію, взявши в полон її останнього короля Левона V (був звільнений за викуп 1382 р. і помер у Парижі 1393 р.); 3) посилюється загроза з боку османів, відповідно, хрестоносні проекти відтепер були спрямовані в регіон Егейського моря та на Балкани. На цьому етапі детально розроблений проект Гетума втрачає практичне значення, проте збільшується вага історико-географічної частини його трактату. Ця інформація була використана як важливе знання про держави та народи Сходу під час розробки нових хрестоносних проектів.

Підготування до нових хрестових походів проти османів (1396 та 1444 років) знаменувало звернення до твору Гетума, як до джерела хрестоносного натхнення. "Flos historiarum terre orientis" стає частиною придворної та ридарської культури, джерелом знань про екзотичний і таємничий Схід.

Нова османська загроза (завоювання Угорщини 1526 р. та облога Відня 1529 р.), з одного боку, та великі географічні відкриття, з іншого, спричинили видання трактату Гетума багатьма західними мовами. Тепер, найбільше зацікавлення європейських читачів викликав географічний опис країн Азії (Книга I), яка, була, з одного боку, джерелом османської загрози, з іншого, перспективним напрямком торгівлі. Книги II-IV вже сприймаються як історичні оповідання.

1. Більше на цю тему див.: Осипян А.Л. Роль Киликийской Армении в латино-монгольских отношениях и проект совместного крестового похода (1247-1307 гг.) // Средние века. 2007. Вып. 68. №1. С.129-153; №3. С.27-53. 2. Boase T.S.R. The History of the Kingdom// The Cilician Kingdom of Armenia/ Edited by T.S.R. Boase. New York, 1978. P.25. 3. Boyle J.A. The Journey of Hetum I, King of Little Armenia, to the Court of the Great Khan Möngke// Central Asiatic Journal. 1964. Vol.9. P.175. 4. Bedrosian R. The Turko-Mongol Invasions and the Lords of Armenia in the 13th-14th Centuries. New York, 1979. [http://rbedrosian.com/rb.html] 5. Boyle J.A. The Journey of Hetum I, King of Little Armenia, to the Court of the Great Khan Mongke // Central Asiatic Journal. 1964. Vol. 9. P. 175-189. 6. Hayton. La flor des estoires de la terre d'Orient // Recueil des historiens des croisades. Documents Arméniens. T.2: Documents latins et français relatifs a l'Arménie. Paris, 1906. P.164-165. 7. Richard J. La papauté et les missions d'Orient au Moyen Âge (XIIIe-XVe siècles). Rome, 1998. P.73-74. 8. The Memoirs of the Lord Joinville / Edited by Ethel Wedgwood. New York: E.P.Dutton and Co, 1906. – P.58. 9. Edbury P.W. The Kingdom of Cyprus and the Crusades, 1191-1374. Cambridge, 1991. P.87; Reuven Amitai-Preiss. Mongols and Mamluks – the Mamluk-Ikhanid War, 1260-1281. Cambridge, 1995; Jackson P. The Crisis in the Holy Land in 1260 // English Historical Review. – 1980. – Vol.95 (37). – P.481-513. 10. Meyvaert P. An Unknown Letter of Hulagu, Il-khan of Persia, to King Louis IX of France// Viator. – 1980. – Vol. 11. – P.245-59; The Monks of Kublai Khan Emperor of China or the History of the Life and Travels of Rabban Sawma, envoy and Plenipotentiary of the Mongol Khans to the Kings of Europe/ Trans. By E.A. Wallis Budge. – London: The Religious Track Society, 1928. – P.57-58. 11. Edbury P.W. The Kingdom of Cyprus and the Crusades, 1191-1374. – P.104. 12. Ibid. – P.106. 13. Див., наприклад: "Cassanus, quem vocant alio nomine Mangu" ("Кассан, якого звать іншим ім'ям – Мангу"). Thoma Bozio Eugubino, Congregationis Oratorii Presbytero. De signis Ecclesiae Dei libri XXIII. – Coloniae Agrippinae, 1592. – P.297. 14. Leopold A. How to Recover the Holy Land. The Crusade Proposals of the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries. – Aldershot, 2000. 15. Burger G. Hetoum's Text// Hetoum. A Lytell Cronycle. Richard Pynson's Translation (c 1520) of La Fleur des histories de la terre d'Orient (1307)/ Edited by Glenn Burger. – Toronto, 1988. – P.XXII-XXIII.

16. Boase T.S.R. The History of the Kingdom// The Cilician Kingdom of Armenia/ Edited by T.S.R. Boase. – New York, 1978. – P.29. 17. Urbański R. Tartarorum gens brutalis. Trzynastowieczne najazdy mongolskie w literaturze polskiego średniowiecza na porównawczym tle piśmiennictwa łacińskiego antyku i wieków średnich. – Warszawa, 2007. – 324 s. 18. Schmieder F. Christians, Jews, Muslims – and Mongols: Fitting a Foreign People into Western Christian Apocalyptic Scenario// Medieval Encounters. – 2006. – Vol.12. – No.2. – P.274-295. 19. Prester John, the Mongols and the Ten Lost Tribes/ Ed. Ch.F.Beckingham, B.Hamilton. – Aldershot, 1996. 20. Gow A.C. Gog and Magog on Mappaemundi and Early Printed Maps: Orientalizing Ethnography in the Apocalyptic Tradition // Journal of Early Modern History. – 1998. – Vol.2. – No.1. – P.1-28. 21. Burger G. Cilician Armenian métissage and Hetoum's 'La Fleur des histoires de la terre d'Orient'// The Postcolonial Middle Ages/ Ed. by Jeffrey Jerome Cohen. – Basingstoke, 2000. – P.67-83. 22. Kohler Ch. Introduction// Recueil des historiens des croisades. Documents Arméniens. – T.2: Documents latins et français relatifs à l'Arménie. – Paris, 1906. –

P.LXXXV-CXXII. 23. Cronica di Giovanni Villani. – Firenze, 1844. – Vol.1. – P.209-210, 281; Vol.2. – P.35-38. 24. Glenn Burger, "Hetoum's Text" Hetoum. A Lytell Cronycle. Richard Pynson's Translation (c 1520) of La Fleur des histories de la terre d'Orient (1307)/ Edited by Glenn Burger. – Toronto, 1988. – P.XI-XII. 25.Ibid. – P.XI. 26. Antony Leopold. How to Recover the Holy Land. The Crusade Proposals of the Late Thirteenth and Early Fourteenth Centuries. – Aldershot, 2000. – P.49-50. Marinus Sanuto, dictus Torsellus (1321). "Liber secretorum fidelium cruce" Orientalis Historiae tomus secundus. – Hannoviae, 1611. – P.232-240. 27. Leopold A. Op.cit. – P.39-40. 28. Ibid. – P.200-202. 29. Margaret Meserve. Empires of Islam in Renaissance Historical Thought. – Cambridge, Mass.; London, 2008. – P.171-172. 30. Sebastian Münster. Cosmographiae universalis libri VI. – Basiliae, 1552. – 1163 p. 31. Kohler C. Op. cit. – P.CXXII-CXXVI. 32. Giovanni Battista Ramusio. Navigazioni et viaggi. – Vol.2. – Venetia: Appresso i Giunti, 1583.

Надійшла до редколегії 20.01.11

Л. Пономаренко, доц.

ВЧЕНИЙ І ПЕДАГОГ – ВАЛЕНТИНА ОЛЕКСІЇВНА МАРКІНА

В статті розкривається життєвий шлях, наукові досягнення та педагогічна діяльність доктора історичних наук, професора В.О. Маркіної.

Scientific achievements and pedagogical activity of doctor of history professor V.O. Markina is considered in the article.

Наукова робота вченого та професія педагога, як окремі види діяльності, надзвичайно важливі для суспільства і вимагають значної фахової підготовки, здібностей та певних людських якостей. Успішне ж поєднання цих професій в одній особі є унікальним явищем. Саме такою неординарною особистістю була доктор історичних наук, професор Валентина Олексіївна Маркіна.

Валентина Олексіївна Маркіна народилася 24 грудня 1910 р. в с. Теплівка Пирятинського району Полтавської області у родині сільського вчителя Гетьман – Кравченка Олексія Демидовича, репресованого, а потім страченого сталінським режимом у 1943 р. [4, 5]. Домашнє оточення сприяло вибору професії, тому після закінчення семирічки у 1925 р. дочка вчителя вступила до Прилуцького педтехнікуму. Чотири роки (до 1929 р.) Валентина Олексіївна вчилася у мальовничому містечку Прилуки, а отримавши диплома, поїхала працювати завідувачкою школи с. Наталівки, що на Полтавщині [4, 5]. У 1930 р. Валентина Олексіївна переїхала до Києва, де почала працювати у фабрично-заводській семирічній школі № 35 вчителем історії та суспільствознавства. Викладання історії в школі Валентина Олексіївна поєднувала із громадською роботою, читаючи лекції робітниками заводу. Переїхавши до м. Москви у 1932 р. вона читала історію стародавнього світу та середніх віків у школі № 458, продовжуючи займатись громадською роботою: виконувала обов'язки голови місцевому та виступала із лекціями на підприємствах міста. Працюючи в школі, Валентина Олексіївна одночасно вчилася на вечірньому відділенні Московського міського педагогічного інституту (1933–1937 рр.) [4, 5]. Після закінчення педінституту Валентина Олексіївна вийшла заміж за Маркіна Василя Степановича і поїхала працювати за направленням до Іжевського педінституту, де з 1937 по 1945 р. читала курс історії середніх віків. У 1944–1945 рр. В.О. Маркіна навчалася в заочній аспірантурі при кафедрі історії середніх віків Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова. По закінченні аспірантури у 1947 р. вона захистила кандидатську дисертацію на тему: "Французьке село Шампані за наказами у Генеральні штати 1789 р." [4, 6]. У 1945 р. В.О. Маркіна за викликом міністерства освіти УРСР прибула на роботу в Київський державний університет імені Т. Шевченка. Саме з цього часу життя Валентини Олексіївни було пов'язане з історичним факультетом КДУ. На факультеті вона пройшла шлях від старшого викладача до професора та завідувача кафедри історії

середніх віків та стародавнього світу, яку успішно очолювала з 1960 по 1984 р. [5, 244]. Уже працюючи в університеті Валентина Олексіївна у 1953 р. розпочинає роботу над малодослідженою темою вітчизняної історіографії – вивченню аграрних відносин на Правобережній Україні XVII – XVIII ст. Підсумком багаторічної роботи стала монографія "Магнатское поместье Правобережной Украины во второй половине XVIII в. (Социально-экономическое развитие)", яка була опублікована у 1961 р. [2]. Дане дослідження ґрунтується на величезному масиві архівних джерел. В монографії широко використані матеріали архівних фондів України, зокрема фонди Потоцьких, Замойських, Браницьких, Любомирських, Ленцкоронських та ін., Росії (фонд Кисельова) та документи із польських архівів; скарб Коронни, Архів Сангушків тощо. Всі зазначені фонди нараховують десятки тисяч рукописних документів польською мовою, що розкривають становлення, організацію, функціонування магнатських латифундій та взаємовідносини феодалів і селян. Важливість обробки та аналізу даних матеріалів полягала ще і в тому, що значна їх частина не досліджувалась науковцями і вперше введена в науковий обіг. Опрацювання, систематизація та науковий аналіз такого величезного пласту архівних документів є дуже копіткою роботою. Валентина Олексіївна, як дослідник, надзвичайно ретельно ставилась до будь-якого твердження в своїй роботі, а тому всі її висновки базуються виключно на архівних документах. Вся праця насичена таблицями, які дозволяють проаналізувати розвиток маєтків за різними напрямками діяльності та за певний відрізок часу. Така систематизація даних дозволяє визначити певні тенденції функціонування латифундій у розвитку. Закономірно, багатий архівний матеріал давав змогу Валентині Олексіївні приходити до самостійних висновків, не підлаштовуватись під загальноприйняті положення. Нею визначено, що в системі організації крупних володінь магнатів у південно-східній частині Правобережної України існувало три різновиди маєтків. До першого типу відносились володіння, де переважали чинш і данина із значною роллю селянських хазяйств. Другий тип передбачав поєднання двох форм ренти – відробіткової та грошової із пропорційним розвитком селянського та панського господарства. У третьому типі маєтків переважала відробіткова рента із ведучою роллю власного господарства феодала [2, 230]. Слід зазначити що дослідження аграрних відносин другої половини XVIII ст. в інших